

פרק ב - במקרי המין האנושי בעולם הזה

א. כל ענייני העולם הזה - הכנה לעולם הבא

הנה כבר הקדמנו (בחלק א פרק ב) היות תכלית בריאת המין האנושי לשיזכה ויגיע לטוב האמיתי, שהוא ההדבקות בו יתברך שמו לעולם הבא. ונמצא שסוף כל גלגוליו - הנה הוא המנוחה לעולם הבא.

אמנם גזרה החכמה העליונה היות ראוי ונאות, שיקדם לזה מצבו בעולם הזה, נקשר ונגבל בחוקות טבע זה העולם, שזה תהיה ההכנה האמיתית והראויה להגיע אל התכלית הנרצה¹⁰.

ולפי השורש הזה סידר כל ענייני זה העולם, להיות להכנה ולהזמנה¹¹ למה שיהיה אחר כך בעולם התכליתי, שהוא העולם הבא.

ב-ג. חילוק הגמול לשני זמנים ולשני מקומות בגלל חופש הבחירה בעולם הזה מחד, והצורך בהגעה לשלמות בעולם הבא מאידך

אך ההכנה הזאת הנה היא סוכבת על שני קוטבים: האחד - אישי (אותו יבאר הרמח"ל בפרק הבא), והשני - כללי (אותו יבאר הרמח"ל בפרק זה).

הערות - ילמד ענוים דרכו

10 אף שהנהגת העולם הזה והנהגת העולם הבא שונות זו מזו, אין הקב"ה רוצה להנהיג את העולם הזה בדרך אחת ואז לעזוב אותה ולהנהיג את העולם הבא בדרך אחרת, אלא רוצה שעצם ההנהגה בעולם הזה תכין ותוביל אל העולם הבא. וז"ל הרמח"ל בדעת תבונות ס' מח: "בהיות הכוונה התכליתית רק גילוי היחוד ולא העלמו, וכמו שביארנו לעיל, כי אין ההעלם הזה אלא אמצעי כדי לבוא אל הסוף הזה של הגילוי; על כן, אף על פי שהסתיר פניו לחדש בו דבר הנהגת הטוב ורע הזאת, שב על כל פנים והשקיף במידת טובו, ולפי חוק ממשלתו, להשלים סיכוב כל ההנהגה הזאת בתיקון הכללי... אם כן, כל יום ויום שעובר, נמצא העולם קרב יותר אל שלמותו; ולא עוד, אלא שהקב"ה מסיבות מתהפך בעומק עצתו, ומגלגל גלגולים תמיד, להביא העולם אל השלמות הזה... כי ודאי אין הקב"ה רוצה לאחוז בדרך הטוב ורע כל כך זמן, ואחר כך לעזובה ולתפוס בדרך הממשלה והיחוד ברגע אחד, כאדם המתחרט ומתנחם; אלא מעומק עצתו ית' הוא לגלגל מסיבותיו מעומק חכמה כל כך, עד שמתוך הטוב ורע עצמו נגיע סוף סוף לדבר זה, שיהיה הכל נשלם, ויהיה הוא ית"ש מגלה יחודו. ועוד יתבאר מזה לקמן בס"ד. ונמצא שבאמת בשתי מידות אלה אוהו האדון ב"ה תמיד, ושתיים אלה קבע בחוקו מוסדי ארץ: אחת - מידת השכר ועונש, היא הנהגת הטוב והרע בשיקול אחד לזכות ולחובה, ונקראת הנהגה זאת 'הנהגת המשפט', שהקב"ה יושב ודן כל העולם כולו לפי מעשיהם הטובים והרעים. ואתיא תוך משפטו זה - מידת טובו אשר לפי חוק שלמותו, לפי עניין ממשלתו, שבכוחו הוא רוצה לתקן את כל נבראיו". הרמח"ל יראה כאן כיצד הנהגת המשפט עצמה מכוונת כולה להוביל לתיקון השלם ולקיבוץ בני העולם הבא. וזאת גם מפני הנהגת היחוד, שבאמת גם בתוככי חושך עולם הזה - אין שום שולט ומושל אלא הוא, כפי שיתגלה לעתיד. וגם מפני שהעולם הבא אינו אלא העולם הזה שהזדכך.

11 הכנה - של כלל העולם אל המדרגה של העולם הבא ששם אין רע וחסרון וחושך כלל. הזמנה - שיהיו בני האדם מזומנים וראויים לחיים אלו, כשיהיה בהם טוב מושלם ללא רע כלל. כפי שיבאר עוד בהמשך.

האישי - הוא עניין קניית האדם את שלמותו במעשיו.

והכללי - הוא התכונן המין האנושי בכללו לעולם הבא¹².

ופירוש זה העניין (=הקוטב הכללי) הוא כי בהיות המין האנושי נברא ביצר טוב וביצר רע ובבחירה, הנה לא ימנע האפשרות בחלקיו (=בחלקי המין האנושי) להיות מהם טובים ומהם רעים. וסוף הגלגול צריך שיהיה שיידחו הרעים (=שייכרתו מחיי עולם הבא), ויקובצו הטובים ויעשה מהם כלל אחד (=בני האדם שזוכים לחיי העולם הבא), שלכלל ההוא יעודת העולם הבא בטוב האמיתי המושג בו.

ואולם חוק הבחירה, שמכריח האפשרות שזכרנו בחלקי המין האנושי להיותם (כולם) טובים או רעים, וכן להיות קצתם טובים וקצתם רעים, הוא עצמו מכריח אפשרות זה גם כן במעשי כל איש מאישי המין, שאולם אפשר שיהיו כולם (=כל מעשיו של איש אחד) טובים או כולם רעים, ואפשר שיהיו קצתם טובים וקצתם רעים! (=רוב זכויות או רוב עוונות או בינוני) וזה (שיהיה אדם אחד מורכב קצתו מהמעשים טובים וקצתו מהמעשים רעים) ממה (=מה) שמעכב קיבוץ השלמים שזכרנו! כי כבר ימצא באיש אחד עצמו עניינים טובים ועניינים רעים, ולהשגיה (=לגמול) על קצתם ולא על השאר, אפילו אם אותם שיושגח עליהם יהיו הרוב - הנה אינו ממשפט הצדק. כי שורת הדין נותנת שכל המעשים יוגמלו, הן גדולים הן קטנים, הן הרבה הן מעט!¹³

הערות - לימוד ענוים דרכו

12 ההכנה הכללית - אין מטרתה אלא להכין את כלל הבריאה אל חיי העולם הבא, ואילו ההכנה האישית מטרתה להכין את התנאים הראויים להכנת הפרט לחיי העולם הבא. לכן, לדוגמה, מצד ההכנה הכללית לא יתוגמל הצדיק בעולם הזה על זכויותיו, אלא הכל ישמר לו לחיי העולם הבא. לעומת זאת, מצד ההכנה האישית אפשר שהצדיק יקבל טובות עולם הזה לניסיון או לסייע לו בעבודת ה'.

13 עיין מסילת ישירים פרק ד. ובאמת הרבה טועים בהבנת דברי הגמרא בראש השנה טז, ב, ז, א, ובדברי הרמב"ם בהל' תשובה פרק ג, שהדין הולך על פי רוב ומיעוט, שהכוונה שאם יש לו רוב זכויות - זוכה לחיי עולם הבא כפי שהוא. ולא היא, אלא הוא יענש על כל עוונותיו. והוא הדין ברוב עוונות - יקבל שכר על כל מצוותיו. ואין עניין הרוב והמיעוט רלוונטי אלא לשאלה אם הוא זכאי לחיי עולם הבא, ועל פי התשובה לשאלה זו יתוגמל בעולם הזה או בבא. אך ברור שכל מעשה ומעשה מתוגמל. החילוק בין הזכאות לבין הכניסה בפועל מסביר את החילוק שבין דברי ר"ל לדברי ר"י בסנהדרין קיא, א: "לכן הרחיבה שאלו נפשה ופעה פיה לבלתי חק", אמר ריש לקיש: למי שמשיר אפילו חוק אחד. אמר רבי יוחנן: לא ניחא למרייהו דאמרת להו הכי, אלא: אפילו לא למד אלא חוק אחד." ר"ל (אם נפרש את דבריו באופן קיצוני שיש לו רוב זכויות ועוון אחד) מדבר על הגמול הסופי, על הכניסה בפועל לעולם הבא - שאפילו עוון אחד חוצץ בפניה. ואילו ר"י מדבר על הזכאות לחיי עולם הבא - שלפעמים מצווה אחת לשמה מקנה זכאות אך עליו לעבור יסורים ותיקונים לפני חיי העולם הבא, כדי שיכנס אליו בפועל.

מסלול 1: יום ג, כג אייר מסלול 3: יום ה, כב אייר
מסלול 2: יום ד, כג אייר מסלול 4: יום א, כג אייר

על כן¹⁴ גזרה החכמה העליונה לחלק הגמול, בין לשכר בין לעונש, בשני זמנים ובשני מקומות¹⁵.

והיינו שהנה כלל המעשים יתחלק לרוב ולמיעוט. ויודן הרוב לבדו - במקום וזמן הראוי לו, והמיעוט לבדו - במקום וזמן הראוי לו¹⁶.

ואולם הגמול האמיתי ועיקרי (=על רוב המעשים) יהיה בעולם הבא וכמ"ש. ויהיה השכר - השאר האדם הזוכה נצחי להתדבקות בו יתברך שמו לנצח, והעונש - היותו נדחה מהטוב האמיתי ואובד. אמנם הדין לעניין זה לא יהיה אלא על פי רוב המעשה.

אך למעשים טובים אשר לרשע, ולמעשים הרעים אשר לצדיק - על צד המיעוט, ימצא העולם הזה בהצלחותיו וצרותיו, שבו יקבל הרשע גמול מיעוט הזכות אשר לו בהצלחותיו¹⁷, והצדיק עונש עוונותיו ביסורין שבו¹⁸. באופן שיושלם המשפט בכל, וישאר העניין לעולם הבא כמו שראוי למצב השלם ההוא. דהיינו - שישארו הצדיקים לבדם בלי תערובת רעים ביניהם, והם בלי עיכובים בעצמם להנאה המעותדת להם, והרשעים ידחו ויאבדו, בלי שישאר להם טענה כלל.

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 14 הרמח"ל כאן מסביר מדוע הגמול על "העיקר" יהיה בעולם הבא והגמול על המיעוט יהיה בעולם הזה מצד התכלית - הצורך לקבץ את השלמים לעולם הבא, ויצירת האפשרות של בחירה בעולם הזה. אולם המהר"ל בתפארת ישראל פרק ס מביא כמה הסברים נוספים, מצד החילוק שבין שני העולמות, שבעבורו יש גם חילוק בגמול על הרוב והמיעוט, ע"ש.
- 15 אף שהעולם הבא אינו עולם אחר, אלא העולם הזה שיתחדש ויזדכך, זיכוכו הופך אותו לעולם חדש ומקום חדש. על כן נחשב זה ל"שני מקומות"
- 16 עיין לקמן סעיף ה שאין הכוונה ב"רוב" ו"מיעוט" לכמות טכנית הנתנת זכות טכנית על פי המשפט לזכות לטוב, אלא הכוונה להתעצמות השלמות באדם מול התעצמות החושך והעכירות. אלא שלפעמים כמות רבה של מצוות יכולה ליצור גם כן את הזיכוכך הפנימי הזה מכוח ריבוי המעשים. על כן הרשע הוא מי שאין בו לא כמות ולא איכות של מעשים טובים - כמו שיכתוב לקמן סעיף ג.
- 17 האם דברי הרמח"ל יכולים לעלות בקנה אחד עם דברי רבי יעקב (חולין קמב,א ועיין רמב"ם הל' תשובה פרק ח) ש"שכר מצוות בהאי עלמא ליכא"? יש ראשונים (עיין מאירי סוטה ז,ב; מהר"ל, חידושי אגדות, ח"ב עמוד קמ, מסכת קידושין לט,ב-מ,ב) שמצד אחד סברו שיש שכר בעולם הזה על מיעוט המעשים ובכל זאת פסקו את דברי רבי יעקב, וביארו "שכר מצוות" - העיקרי - "בהאי עלמא ליכא". אולם גם ניתן לומר שהמושג "מיעוט זכויות" אינו כמותי, אלא איכותי. וכל מצווה שאדם עשה שלא לשמה אלא לצורך עולם הזה - יקבל שכר בעולם הזה, כפי מעשיו. ו"שכר מצוות בהאי עלמא ליכא" - כשהיא באמת מצווה, דהיינו שעשה לשם מצווה ולא לשם דבר אחר. וזה כדברי הרמב"ם בסוף מכות שמצווה אחת שעשה האדם לשמה באהבה - מקנה לו חיי העולם הבא, והרי הוא כבר נחשב בעל "רוב זכויות".
- 18 כן דברי הגמרא בברכות ז,א ובקידושין לט,ב-מ,ב ועוד. וכן דעת אונקלוס בדברים ז,י. וכן ביאר הרמב"ן בשער הגמול אות ג ובדרשתו לראש השנה אות ג.

שאלות מנחות:

- ✦ ישנה לכאורה תפיסה בראשונים שבאה לתרץ שאלת "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו" באופן שבעולם הזה אין גמול, וכל הגמול הוא רק בעולם הבא. מדוע הרמח"ל חולק על כיוון זה וסובר שחובה שתהיה השגחה המתגמלת לטוב ולמוטב כבר בעולם הזה?
- ✦ "העולם הזה דומה לפרוודור בפני העולם הבא" - האם רק מצד אפשרות חופש הבחירה או גם מצד הפעילות האלוהית בו?
- ✦ "צדיקין גמורין (=רוב זכויות, תוס') נכתבים ונחתמין לאלתר לחיי עולם" (דה"ש טז, ב) - מה משמעות החתימה הזאת? האם זה אומר שיהיה להם טוב בעולם הזה?
- ✦ מדוע לא ניתן לומר שמי שיש לו "רוב זכויות" יזכה לעולם הבא גם בלא ניכוי מיעוט עוונותיו?
- ✦ כיצד תורת הגמול שמציב הרמח"ל מתרצת את שאלות "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו"?

מסלול 3 - הלימוד בשישי-שבת ברמב"ן על הפרשה
